

Жукова О. Т.,

аспірант кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ ГАЛУЗІ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Анотація. У статті розкрито причини появи та функціонування термінологічних сполук; визначено структурні типи термінів-словосполучень галузі залізничного транспорту; охарактеризовано продуктивні моделі утворення складних термінів різних структурних типів і окреслено лексико-граматичні класи слів, якими в українській мові представлені компоненти терміноструктур аналізованої термінології.

Ключові слова: термін, термінологія, структурний тип, термінологічне словосполучення, компонент, структурна модель.

Постановка проблеми. Прогрес сучасної науки й техніки призводить до змін у різних галузях діяльності людини, а накопичення наукових знань, поява нових та ускладнення тих понять, що вже існують у науці, вимагає їхньої відповідної вербалізації у складі тієї або іншої терміносистеми. Як зазначають дослідники, можливість використання термінів-однословів для позначення все зростаючої кількості понять певною мірою вичерпала себе, до того ж ускладнення самих понять вимагає більшої точності для їхнього словесного вираження. Це стимулює до використання для позначення нового поняття вже відомого мовного матеріалу з додаванням того або іншого визначення [15, с. 98]. Найбільш інформативними одиницями термінологічної лексики дослідники вважають терміни-словосполучення, оскільки за їх допомогою «можна виразити найбільшу кількість необхідних ознак поняття» [7, с. 12].

Теоретичні засади вивчення граматичного способу творення термінів розглянуто в працях Д.С. Логте, В.П. Даниленко, О.В. Суперанської, Н.В. Подольської, Н.В. Васильєвої, М.П. Годованої, А.В. Крижанівської, В.С. Марченко, Т.І. Панько, Л.О. Симоненко, В.М. Лейчика, І.С. Квітко й ін. Актуальним залишається ґрунтовне дослідження термінологічних систем окремих галузей знання, зокрема класифікації термінологічної лексики, визначення її структури.

Класифікація термінів за їхньою синтаксичною структурою на матеріалі транспортної термінології вже була предметом лінгвістичного опису. Так, у дослідженнях М.М. Бондарчук і А.А. Романченка розглянуто функціонування терміносполучень авіаційної галузі (на матеріалі російської та перської мов, відповідно). Компонентний аналіз термінологічних словосполучень галузі автомобілебудування й ремонту транспортних засобів на матеріалі української мови здійснено в роботі Н.В. Нікуліної. Порівняльний аналіз структурної типології німецьких і російських термінів автомобільної галузі наведено в дисертаційному дослідженні Ю.М. Ревіної. Опис структурних особливостей англійської термінології залізничного транспорту здійснено в роботі О.В. Демішкевич. Характеристику полілексемних термінів залізничної галузі подано в дослідженнях О.М. Міронеско (на матеріалі російської мови) та Л.А. Чернишової (на матеріалі англійської й російської мов). Словосполу-

чення в українській термінології залізничного транспорту ще не були об'єктом лінгвістичного опису.

Метою статті є встановлення чинників, що призводять до утворення й функціонування складних термінів у галузевих терміносистемах, визначення структурних типів термінів-словосполучень галузі залізничного транспорту, окреслення продуктивних моделей утворення словосполучень різних структурних типів, виявлення частиномовної належності компонентів складних термінів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення поняття «термін» як слова або словосполучення «спеціальної (наукової, технічної тощо) мови, що утворюється (приймається, запозичується тощо) для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів» підкреслює важливість відповідності форми мовного знаку змісту поняття [1, с. 474]. У свою чергу, використання складних за структурою найменувань понять і реалій тієї або іншої галузі діяльності людини задля можливості «максимального відображення в терміні відмінних ознак поняття» йде в розріз із такою вимогою, що висувається до терміна, як стислість [8, с. 107]. Однак за умови дотримання відповідності терміна-словосполучення правилам і нормам мови, вимозі системності, однозначності, відсутності синонімії, милозвучності тощо «нема підстав відмовляти термінові в його термінологічності», незалежно від лексичної довжини останнього [9, с. 13–14].

У науковій літературі переважно виділяють два основних структурні типи термінів: терміни-слова й терміни-словосполучення [5, с. 70], а дослідження термінології різних галузей науки і техніки підтверджує велику продуктивність саме останнього. Так, на думку С.В. Гриньова-Гриневича, синтаксичний спосіб покладено в основу утворення «60–95% складу різних досліджуваних термінологій європейських мов» [6, с. 135]. Причини такого явища вбачаються у високій здатності комбінування та можливості збільшувати кількість компонентів із накопиченням ознак, за допомогою яких здійснюється послідовне розрізнення певних явищ.

Як зауважує І.С. Квітко, переважна кількість термінів-словосполучень легко розчленяються на складові, причому «значення терміна-словосполучення зазвичай багатше за суму значень терміноелементів, подібно до того, як складне поняття не є механічним поєднанням більш простих понять, що лежать в його основі» [11, с. 86], наприклад: *автоматична локомотивна сигналізація* – пристрій для безперервного передавання сигналів із колії на локомотивний світлофор, який знаходиться в кабіні машиніста [13, с. 78].

За твердженням науковців, термінологічні словосполучення можуть утворюватися на основі слів, які належать до складу термінології аналізованої галузі (*службовий вагон* [2, с. 13], *маневровий локомотив* [4, с. 178]); уходять до складу загальнотехнічної термінології (*двигун механізму пересування візка*

[12, с. 426], *брус перевідний стрілочний* [4, с. 30]; є термінами спорідненої та/або віддаленої дисципліни (*міст метрополітену* [4, с. 191], *експортний вантаж* [4, с. 37]); узяті із загальномовного словника (*білий вогонь світлофора* [4, с. 27], *лампа стоп-сигналу* [4, с. 170]) [10, с. 48].

Аналіз термінології залізничного транспорту засвідчує, що найбільш продуктивними моделями утворення іменникових словосполучень атрибутивного типу серед двокомпонентних термінів є такі:

1) прикметник + іменник (A + N): *багажний вагон* [13, с. 269], *пасажи́рська швидкість* [3, с. 244], *портова станція* [3, с. 287] тощо.

Варто зауважити, що нерідко для найменування складних реалій використовуються терміносполучення, в яких атрибут представлений прикметниками складної конструкції: *маршрутно-контрольні пристрої* [4, с. 179], *багатоколі́йний пере́гін* [3, с. 166] тощо.

Атрибутивну функцію у двокомпонентних термінах можуть виконувати також дієприкметники (пасивні й активні): *блокувальний сигнал* [4, с. 29], *підитовхувальний локомотив* [3, с. 277], *уловлюючий тупик* [13, с. 15]; при чому поширеним також є уживання багатоосновних дієприкметників: *гальмо-випробний вагон* [3, с. 426], *забірно-роздавальний вагон* [4, с. 33], *колієвимірювальний вагон* [4, с. 152], *шпалорі́зний станок* [3, с. 470], *шпалопідбивальна машина* [3, с. 160] тощо.

2) іменник + іменник (N + N). Ця група представлена такими моделями:

– іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку (N + N): *база вагона* [3, с. 17], *коливання вагона* [4, с. 151], *відкриття світлофора* [13, с. 84], *безпе́ка пере́везень* [4, с. 25] тощо;

– іменник у називному відмінку + іменник у давальному відмінку (N + N): *черговий по депо* [12, с. 341], *інспекція на залізниці* [4, с. 135] тощо.

Відзначимо, що серед двокомпонентних термінів зустрічаються й прийменникові словосполучення: *відхилення від графіка* [4, с. 59], *диспетчер із ремонту* [12, с. 341] тощо. У структурній побудові переважають моделі підрядної залежності компонентів: *узгодження (додатковий поїзд)* [4, с. 259], *сортувальна платформа* [4, с. 251]), *керування (випробування на маневреність)* [4, с. 48], *маршрутизація перевезень* [3, с. 158]).

Серед тричленних конструкцій термінів виділяємо такі структури:

1) іменник у називному відмінку + прикметник + іменник у родовому відмінку (N + A + N): *автоблокування постійного струму* [13, с. 72], *бригадир колійної бригади* [4, с. 30] тощо;

2) прикметник + прикметник + іменник у називному відмінку (A + A + N): *безгіркова сортувальна станція* [4, с. 25], *порожній критий вагон* [4, с. 262] тощо;

3) прикметник + іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку (A + N + N): *бокове хитання локомотива* [4, с. 29], *взаємне замикання стрілок* [3, с. 33], *головна рама тепловоза* [12, с. 297] тощо;

4) іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку (N + N + N): *гаситель коливань вагонів* [4, с. 68], *поїзд для випробування гальм* [4, с. 259], *пункт обороту локомотивів* [12, с. 341] тощо;

5) іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + іменник у давальному відмінку (N + N + N): *безпе́ка робіт на коліях* [4, с. 25], *кількість циліндрів у дизелі* [12, с. 304] тощо.

Побудова трикомпонентних термінологічних словосполучень відбувається на основі як термінів-словосполучень, так і однослівних термінів [14, с. 173], наприклад: на основі моделі «прикметник + іменник» утворено трикомпонентні терміни моделі A + (A + N): *вантажне перевезення + міжнародний – міжнародні вантажні перевезення* [13, с. 148]; на основі моделі «іменник + іменник» укладено терміни моделі A + (N + N): *довжина колії – корисна довжина колії* [4, с. 86]. Опорним словом для моделей N + N + N та N + A + N є іменник: *кожух + привід стрілки – кожух приводу стрілки* [4, с. 150]; *поїзд + приміське сполучення – поїзд приміського сполучення* [3, с. 279].

Чотирикомпонентні терміни в досліджуваній терміносистемі мають характер описовості. Формування таких словосполучень відбувається на основі елементів нижчих структур (трикомпонентних, двокомпонентних, однослівних термінів). У цій групі виділяємо такі структури:

1) прикметник + іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + іменник в орудному відмінку (A + N + N + N): *автоматизована система керування метрополітеном* [4, с. 9], *оперативне керування процесом перевезень* [4, с. 221] тощо;

2) іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + прикметник + іменник у родовому відмінку (N + N + A + N): *вагон випробування контактної мережі* [12, с. 367], *вентилятор охолодження тягових електродвигунів* [12, с. 302], *машина для загвинчування рейкових шурупів* [3, с. 182] тощо;

3) прикметник + іменник у називному відмінку + прикметник + іменник у родовому відмінку (A + N + A + N): *поточне утримання рухомого складу* [4, с. 264], *резервний парк вантажних вагонів* [2, с. 130], *тягова підстанція магістральної залізниці* [4, с. 362] тощо;

4) іменник у називному відмінку + прикметник + прикметник + іменник у родовому відмінку (N + A + A + N): *вісь ведучої колісної пари* [12, с. 330], *мережа комутованих телеграфних зв'язків* [4, с. 184] тощо;

5) прикметник + прикметник + прикметник + іменник у називному відмінку (A + A + A + N): *єдина контейнерна транспортна система* [4, с. 105], *нормальний типовий рухомий склад* [4, с. 210] тощо.

Частково терміни залізничної галузі представлені багатокомпонентними словосполученнями (від п'яти до восьми компонентів). До цієї групи термінів зараховуємо такі: *автоматизована система керування контейнерними пунктами* [13, с. 104], *водяний насос системи охолодження дизеля* [12, с. 314], *рейкова педаль для керування переїзними пристроями* [4, с. 288], *сигнал захисту поїздів і зайнятості колій* [4, с. 314]; *економічний коефіцієнт корисної дії теплових установок* [4, с. 94], *план відправлення масових вантажів маршрутними поїздами* [4, с. 249], *план регулювання пасажирських вагонів для поїздів міжнародного сполучення* [4, с. 249], *тяговий електродвигун тепловоза з електропередачею постійного і змінно-постійного струму* [12, с. 323], *станційний технологічний центр опрацювання поїзної інформації й перевізних документів* [4, с. 333] тощо.

Можемо зробити **висновок**, що необхідність точного вираження складних понять галузі залізничного транспорту сприяє продуктивності синтаксичного способу творення термінів. Окреслені моделі побудови термінологічних словосполучень становлять базу для подальшої розбудови лексичного складу досліджуваної терміносистеми. Перспективним видається дослідження структури лексичних одиниць термінології заліз-

ничного транспорту на предмет доцільності використання тих або інших елементів у складі багатокомпонентних словосполучень, що сприятиме упорядкуванню, уніфікації й стандартизації цієї галузевої термінології.

Література:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. Боднар Б.С. Російсько-український термінологічний словник: Вагони та вагонне господарство. Локомотиви. Словник / укл. Б.С. Боднар, О.О. Бочарова, В.В. Колбун. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, 2005. – 163 с.
3. Ватуля Л.П. Російсько-український словник залізничних термінів / Л.П. Ватуля, В.С. Фоменко ; за ред. Ю.В. Соболева. – 2-ге вид., випр. та доповн. – К. : Транспорт України, 2000. – 484 с.
4. Величко Г.П. Українсько-російський словник для працівників залізничного транспорту: понад 17 тис. термінів і термінологічних словосполучень / уклад. Г.П. Величко, О.М. Величко. – К. : Транспорт України, 1997. – 412 с.
5. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 104 с.
6. Гринев-Гриневиц С.В. Терминоведение : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед.] / С.В. Гринев-Гриневиц. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 304 с.
7. Даниленко В.П. О терминологическом словообразовании / В.П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4. – С. 76–85.
8. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
9. Д'яков А.С. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько – К. : Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 218 с.
10. Как работать над терминологией : Основы и методы (по трудам Д.С. Лотте) / отв. ред. В.С. Кулебакин. – М. : Наука, 1968. – 75 с.
11. Квитко И.С. Термин в научном документе / И.С. Квитко. – Львов : Вища школа, 1976. – 125 с.
12. Корнійчук М.П. Технологія галузі і технічні засоби залізничного транспорту : [підручник] / М.П. Корнійчук, Н.В. Липовець, Д.О. Шамрай. – 2-е вид., випр. – К. : Дельта, 2007–2008. – Частина 1 (розділи 1–6). – 2008. – 504 с.
13. Корнійчук М.П. Технологія галузі і технічні засоби залізничного транспорту : [підручник] / М.П. Корнійчук, Н.В. Липовець, Д.О. Шамрай. – 2-е вид., випр. – К. : Дельта, 2007. – Частина 2 (розділи 7–14). – 2007. – 424 с.
14. Панько Т.І. Українське термінознавство : [підручник] / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мащок. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
15. Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева ; отв. ред. Т.Л. Канделак. – 2-е изд., стереотипное. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 248 с.

Жукова О. Т. Синтаксический способ образования терминов отрасли железнодорожного транспорта

Аннотация. В статье раскрыты причины возникновения и функционирования терминологических сочетаний; определены структурные типы терминов-словосочетаний отрасли железнодорожного транспорта; охарактеризованы продуктивные модели образования сложных терминов различных структурных типов и очерчены лексико-грамматические классы слов, которыми в украинском языке представлены компоненты терминоструктур анализируемой терминологии.

Ключевые слова: термин, терминология, структурный тип, терминологическое словосочетание, компонент, структурная модель.

Zhukova O. Syntactical way of term building in railway transport sphere

Summary. In this study the reasons of terminological phrases formation and functioning are revealed; the structural types of terminological phrases of railway transport sphere are defined; the productive structural patterns of compound terms of different structural types formation are characterized; lexical-grammatical classes of words representing the components of terminological structures in Ukrainian railway terminology are outlined.

Key words: term, terminology, structural type, terminological phrase, component, structural pattern.